

Аубыхқәа

(Ағхьяжәа ацынхәрас)

Абар, хнапы иахьаку Беигәаа Омар ишәкәы «Хазрети, Ибраһими, Аублааи, Кафкасааи» 1975 шықәса рзы Стампыл итыцыз – иара ихаҕа инапала атырқәшәахьтә аґсшәахь ииеигаз. Уи, аґсуаа рнаосгы, кавказаа зегы рмифология, рхыс дыр (рґаарых) иазку усумґоуп.

Зегь раґхья иҳәатәуп, ажәытәан «Ауыблаа» хәа аґсуаа аубых ишишьтамыз «асаз», «аубых», «Агәхәуа» шизырхәоз. Аубыхқәа аґсуаа ирыжьрацәароу, дара ирыхәґаку жәларны ирыґхьязон. Рхәаа азиас Шәача-ґсґа анаос акәын иахьыказ. Ага аґшахәа инхоз аубыхқәа аґсшәа бзианы ирдыруан. Шәача ага еиужьра зегь зтәыз Аубла рыжәлан, жәытәзатә ґсуа жәлан, Ачбеи Чачбеигы иреиҳабын рхәоит. Аґсны кьакья дуззаґы Ачбеи Чачбеи ирхамґгылоз уао дыкам, уи иакәитыз ауыбла зацәык иакәын. Аґсшәаґ уи атәы зхәо жәытә жәаґкакгы иханы икоуп: «Уи д-Ауыблоуп, духамґгыларгы ауеит».

Ажәытә аґсуаа рґы ус-збатәык ґсихәа анырзамґазалак, излархәо ала, Ауыбла иґы ицаны иазцаауан, уи иихәоз акәын «изакәаныз» иажәа азәгы дзахыґазомызт. Ажәытә хәамґақәа рґы Ауыбла аґсуа жәлар драґхьягылаоны (дпасатырны) даарґшуп. Ажәаґкакәа, акәыш-ажәақәа реиҳаразак иара иґынтә иаауеит. «Ауаоы дуаоызтәыз иоуп» хәа изырхәоит. Ажәа «аґаимбар» араґшәазар акәхап, аґсуа бызшәа аелементқәа шалоугы, аха анкья уи ажәа ацымхәрас «Ауыбла» рхәон аґсуаа. «Ашаоы Ауыбла, Хазшаз дахзааишьтит, хзыкәныкәаша аґкарақәа, ахымәаґгашьяқәа, ауаоышәатә кәзшьақәа хзырбо иара иоуп» хәа ражәа иалан. «Ауыбла иеиґш зегы здыруа», «Уи д-Ауыблан, зегь идыруан», «Ауыблаа дыртыґхаушәа» абас еиґш икоу ажәа еицаaira хьыршәыґқәа иахьягы рцәажәараґы рхы иадырхәоит хажәлар...

Ажәакала, хара абри хәаґхьяжәа хәычы абрака иаанкыланы, шыґа ажурнал «Алашара» аґхьяоцәа шәыхшыо азахашьтырц хґахуп, аґхьян хажәа хәхьналағоз зызбахә аацәыраґгаз Беигәаа Омар иусумґа акнытә иаагоу, чыдала аубыхқәа ртәы зхәо хқәак. Урґ, шамахазақ акәымзар, автор ишиоызцәкья ибызшәа аґыдарақәеи играмматикатә еиґкаашьяқәеи ухәа ґсахрак рыламгалакәа иаґьяхкыґхьуеит, избанзар, уи иара Ауаоы-лаша ду игәахәара акәын...

Беигәаа ОМАР

Жәлашьтрақәак

Аґсыуааи Аубыхцәаи ажәытә аамґан рееибыґаны, рееикәыршаны иныкәйбагаон. Уый амшала еилацәан, аоґакгы ирылау ажәлашьтрақәа цьоуки иызхылцыцәакьяз Аґсыуаама Убыхыума узымдырратәы еицрылан. Иырзеиґшыу ажәлашьтрақәа цьаукыгы зхылццәакьяз еилкаауп, аха иызланагалаз ирылацәаны ирыуахаит. Аґсыуааи Аубыхқәаи еицрылау ажәлашьтрақәа хәа хара иахдырбо араа еиґаххәап:

АУЫБЛАА (Аууыблаа): Ауыблаа зыхъзыу аныхъа жѣла Аубыхцѣа ирылам: Иызлау, изыжѣлау Ацсыуаа рауп, аха Ауыблакѣак Аурыскѣеи Аубыхкѣеи реибашыра антѣамтѣантѣеи ашыкѣсан арыи аибашыреи амеибашыреи кры азызбара Ауыблаа акѣйтны ѣыракѣак рѣы хѣцхѣаот; Арт Ауыблаакѣа Аубыхкѣа хра рзырхаоны Ацсыуаа иырхѣаоит; Уыимау иара Убых ажѣагы Ауыблаа арыи рыхъыз иахылцны ргѣы аздауеит. Хыхъка ишыххѣаху аицш; «Caucasian Review» еиланѣыра (ажурнал) аѣы Т.Татлок арс иыѣуан: «Шѣача акѣша-мыкѣша зцакыз, Аубыхкѣагы зыдхѣалаз Ауыблаа Ахмед Аурыскѣа реибашыра иѣахымкѣа рналара хымыѣаѣыигаоз амш ала Аубых жѣларкѣа арыи азытцара еикѣыркыит...» Ауыблаа ны Убыххым араа зызбахѣ хѣау Ауыблаакѣа уыскан Аурыс иыцакхъаз Ацсыны антѣц, Аубыхкѣа ирыдынхалаоз Ацсуа жѣларкѣак ракѣзаарын, Аубыхкѣагы даргыи рееибыѣтаны Ауыблаа ирыцакызаарын. Ара еиѣа ххѣап: Ауыблаа ажѣеи Убых ажѣеи еицшыылазам; Ауыблаа Ацсышѣала (Ауыбла жѣла) хѣауп, иынарауны цѣка иахразараны хѣкауп, улых захѣшѣала (Еѣбаа Иунантѣылантѣеи адгыл кѣытѣа Обе Еѣбе иеиуаз) хѣауп, иынеитцыхны хыхъ хѣалацѣажѣахъеит.

ОБЛАГУ: Арыи ажѣагы ѣымѣак аѣы Ауыблаа ажѣа иахылцны, ма Ауыблаа иыркѣытѣаз жѣларак рыхъыз акѣны гѣдара аманы хѣцхъеит. Аха, арыи арс ишыкау науыкала риашага амам.

АГѢХѢУАА: Ацсыуа Агѣхѣуакѣа. Аубыхкѣа хра рзырхазшѣа улых ажѣа уыи агѣхѣуа ажѣа иахылтцшѣа зхѣао 130 шыкѣса раахыс Убых дзымбац, шыѣа Убых дыззымдыруа Ацснынтѣеи ѣахмадацѣак иырхѣамѣтаны еиѣазхѣао цѣауыи кауп. Арыигыи лакѣ ажѣак ауп, ииашам. Агѣ-хѣ-уа (Агѣ хѣ иауау) хѣа иычаѣау Ацсышѣаоуп.

АХЫ: Ацсыуа жѣлауп. Арыи ажѣла иеиуау ауаа неилакны Ахаа рыхъзыуп. Арыи зѣымѣау, 8 ѣызык Ахба идырыуеит, иыцѣагыи ѣызы рацѣаѣны Ахбакѣа-Ахаа ыкауп. Аубыхкѣа рѣы Ахаа ыкам аха, Убых жѣлара шракѣу хзырдыруа маѣзам. Ацсыуаа тѣым жѣлара рыкынтѣ ирыланагаланы иацсыуахаз ауаа жѣла хъзыс иызлыцыз ажѣлара рыхъзы рхырѣаон: Агырба, Кыртба, Лазба, Туркѣ-иѣа, Мсырлы-иѣа, Урыс-иѣа, Ахба, Нагѣеи, Ашѣба, Араѣ, Ашѣыуа, Румба, Уанаѣа, Иырба, Шъхарыуа, Хан, Хѣтхѣа, Ацсхѣыуа, Сымырба, Шамы, Цѣкалаѣыуа, Цаны, Абзыѣуа, Ауарба, Андыба, Чегемба, Шѣаныуа, Анхѣа, Маркѣазыиа, Уарданыиа, Цѣылакан, Карачы, Шоген, Инал, Жѣаны, Мыда ажѣла хыызкѣа убас иахынтѣаазтѣеи рыхъызкѣа мырзкѣа иызхыу рауп. Ахаагыи убарт реицш цхъа иахынтѣаазтѣеи хъзы ала Ахы хѣа ирыцхѣаоит.

ДАГО: Арыи ажѣа Ацсышѣаѣынтѣын аилкаа Адагѣа ауп. Иахъа Ацсыуаа рѣы Адагѣаа ыкам, аха рыхъз Ацсышѣауп. Ацсышѣалагыи Захѣшѣалагыи Дагѣа (идагѣау) хѣауп, Адагѣа Ацсышѣа маѣцароуп. Ацсыуаа рѣы афырхѣаѣа ашѣа зхырхѣаауа Адагѣа-иѣа Инадла, Адагѣа-иѣа Керантох иацсыуаны ауп иышырдыруа.

ЦѢАУРМАА: ЦѢаурым Ацсыуа хѣа хъзыуп аха, ЦѢаурым хѣа Ацсыуа жѣла иахъа иыкам. Аха Ацсыуаа рѣы «Адагѣа-иѣа Кыерантох аа-ра-жѣыра далкѣеит, хѣаи уыи ЦѢаурым акѣыѣѣра дахыѣеит» хѣа самаркау ажѣаны иырхѣаоит, иызхѣао ЦѢаурым дацсыуаны рдыруеит. Иахъатѣеи Аубых жѣла ЦѢаарым ЦѢаурымаа ракѣзаргыи калап.

ЧЫЗЫМАА: Ацсышѣаѣы Чызымаа ажѣла (Чызым зыжѣлау ауаа) хѣауп. Чызымаа иызы Чызымуа, ма Чызымба; апхѣыс лзы Чызым-хѣа, ма Чызым-гѣа рхѣа-

оит. Иехъанзаггы Ацсышәала ицәажәаон, Ацсыуаа еихабыра рзырхаон; Аубы-хқәа уырт Убыхны ирықхьазаоит, Чазы-м Чазым-Чызымуа хәа иычаңауа (Ачаз змау ирыуау) хәауп. Чызымааггы уыс ауп. Ацсыуааи аурысқәеи анеибашьуаз ацсуа еибашьцәа гәыңоык хылаңшәыс ирымаз Чызымаа Иедыгь хаңа аибашь-рафы фырхаңарала иңахашья иахырхәааз Ацсыуа ашәәфы ирылаеҳәаны да-нырхәао: «Аибашьрафы иыхы хңәаны ианкаҳаггы «Шәрыс! Пхьака!» хәа иыр дырықәхәхәаон, иыр рышңа иааңыиғаз иыңарчеи цъеннең иынңеиғалеит» хәа ажәақәа алауп.¹

ХЫШӘХӘАА: Хышәхәааггы Чызымаа реиңшңәеке иаңсыуаны рыхы рың-хьазаон, аңсышәа рхәаон, пңәыс аагарафы, хаңаңарафы Аңсыуаа ирышьңан, рыуаңәа Аңсыуан. Аубыхқәа иахьрыланхаоз амш ала Аубыхқәа уырт Убыхны ирықхьазаон. Рыхьзы Хы-шәы-хәа-Хышәхәа (зыхәшәы хәарңау, зынңәахьяо-ыра гәрыбзыиагау) хәауп.

ХЕКУМ: Аубыхңәа иахь рыла нхао азы Убыхны иырықхьазао Аңсышәа жәлауп, уыртггы рыоңаңа бызшәа псышәауп. Рыхьз Хекум (Хье-кәы-м-Зыкәа аңны ахье змау, иымау ахье иыкәа иыңазңао) хәауп.

ЛЫПАШЬ: Лыпашьяа рыбжа Аңсыуаан, егы рыбжаггы Аубыхқәа ирыланхаоит азы убыхны изықхьазао ыкауп. Аофакгы аңсышәала иыңәажәаоит. Аха, аңсыуаа ирыланхао убыхшәеи захәшәеи аңсышәала иыңәажәаоит. Аха, аңсыуаа ирыланхао убыхшәеи захәшәеи рыздырам. Рыхьзы Лы-па-шьы Лыпашьы-Лы-ңашь (Зыла тапау, ал па зла ашьыз, ал па зла пнахыз) хәауп. Аубыхқәа ирыланхао Алыңашьқәа аны шьңрала Селчук жәлара рыңсҳа Сенңьер иыжәланы рхы пхьазаны, ааигәан Пурқәтәыла жәла хьзыс Сенңьер рхырңеит.

ШДЛУХ: Убых жәланы иаңсыуахаз жәлауп хәа иырылаңәажәаоит. Шәлухаа рыхьзы Шәлух-Шәлыхә Аңсышәоуп. Шәы-лы-хуа-Шәлыхәа-Шәылуах хәа иычаңоу ажәауп. Иыла шәы, иара дыхәа иыказ азәы иышьңра ракәзаап.

ШӘЫКӘ: Шәыкәаа рыжәла хьзыггы аңсышәауп. Шәы-кә-Шәыкә (Зы-кәы-шәыу-зымңысңа шәыу, зымңысңа оыу) хәауп. Дарггы аңсыуаауп. Аубыхшәаггы рыздырам, аха аубыхқәа реытәыи Шәыкәмле хәа жәла хьзык змау ауаа арң аңсыуа Шәыкәбақәа иырхылңны рхәауеит.

ИЫХӘ: Иыхәаа рыжәла хьзы ауп. Иы-хәа Иыхәа Иыхә-Иух (Иыхәаны ииыз) хәауп. Иаңсыуахаз убых-жәланы ирапхьазаоит.

ИЕКЗЕКЬ: Иекзекьяа рыжәла хьзы ауп. Иаңсыуаны иыубыххеит хәа иыңхьа-зауп. Рыхьзы нардыр амазам, абахьзазар калап.

ЗЫИАШӘ: Зыиашәаа рыжәла хьзы ауп. Аңсышәа афы зы-иа-шәы-зыиашәы-зыиашә (иышәыу азыиа) хәауп. Аңсыуааггы Аубыхқәаггы зыиашәаа дара иырыуаны рхәаоит. Цъауқы-цъауқы зыиашәааи Заңшьааи рңәеилаоашьоит. Иеиуау рызбахә рыоуеит. Аха еиңәыхазыу оы жәлак рауп. Иехьетәыи аңсыуаа реы Зыиашәаа ыказам. Аңсышәәфы Заңшь За-пшь (инапы иауыу ауаоы аңшь) хәауп.

ХӘЫНЦА: Хәынңаа арыи рыжәла хьзыггы аңсышәауп (иызхәынңаз) хәауп. Аха иахьтәыи аңсыуаа реы Хәынңа хәа жәла ыкам. Хәынңаа рыңаҳмадаңәа аңсышәала иыңәажәаон, иы-убыхны иыңхьазан. Пырқәтәылан хьыздыу зырҳа-хьаз агенерал дыу Али Сеиыд пашья Армакьео зыхьзыз ашәыуа қыңа реынтә даныиасуаз дылалбааны аңсышәала дыраңәажәаны «Сарггы шәара сшәыуауп, Хәынңаа срыуауп» хәа реиҳәеит. Маңьартәылантәыи аңсышәа иыразарңы иааз аңара уаоы арңыс аңсышәа здыруа хәа пхьа иыибаз уыи иауп. Уыи иаамышьңахьггы Ахьышәхәа генерал Хәсан Аңакан иауп (дгенералхаанза аңхья).

УАЧЫ: Уачаагы иы-убыххаз аҕсыуа жэлауп. Аха, Аҕсышэагы ааигэанза зыҕсы ҕаз иышырхэац иырхэаон. Рыхьзы Уа-чы-Уачы ичыу ауа зыезырдыууа ауа) хэауп. Иахья урысшэала Очемчира хэа иреицакны иырхэао адгыл хьзы азы аҕсыуаа Уачымшьыра рхэаоит. Уачы-м-шьыра (Уачы ишьырта) хэауп. Уаа Уачыбак дыҕахазаарын азы уыс ахьзылеит.

ЧЫУЫ: Чыуаа рыжэла хьзы ауп. Арт дара ма рыуа ҕьаукы иубыхны иызхэао ыкауп. Аха иахья зегьы аҕсыуаауп, убыхра здыруагы уаы рылам. Рыхьзы Аҕсышэала Ча-уы-Чауы-Чыуы хэа иычаҕау ажэауп, (Ча-зуа-фатэы зуа, быста зуа) хэауп.

БАҒ: Баҕаа, Аҕсыуаагы Аубыххэагы иыеицырылауп. Рыхьзы нардыр амаз-ам, абхьзызыр калап.

АҒШЬЫС: Аҕшьысаа рыжэла хьзы ауп. Аҕсыуа жэлауп. Рыуа ҕыҕык жэйтэ Аубыххэа ирыланхаоны рхэаоит. Рыхьзы аҕсышэала Аҕшьы-с Аҕшьыс (иыкшао аҕшь-иыуыуса аҕшь, ма аҕшь иысуа) хэауп.

ҚАРДАН: Қарданаа рыжэла хьзы ауп. Рыхьзы аҕсышэала Қар-тан-Қартан-Қардан (Қар тыҕ) акэзар калап. Захэшэеи Убыхшэеигьы ирыуам азы, хыхь иышаххэаз ала иычаҕау ажэамзар абахьзыуп. Қарданаа реиуа ҕыҕык Аубыххэагы ажэйтэ ирыланы рхэаоит, аха иахьатэеи Аубыххэа Қардан хэа жэла рыманы хбаом.

ҒАМЫҒАЫ Ғамыҕаагы Аҕсыуа жэлауп. Реиуа ҕыҕык Аубыххэа ирыланхаоны рхэаоит. Рыхьзы Аҕсышэала Ға-мы-ҕа Ғамыҕа (Ға узымҕаз) хэауп. Ғыркэ-тэылантэеи нтыцуыра аихаб дыу (Антыц уыра аминистр) Ихсан Сабри Чаҕлангы Аубых Ғамыҕахэа дрыжэланы рхэаоит. Аҕсышэағы Ха-мы-ҕа-Ғамыҕа (Зхы узымҕао афырхаҕа) Ғамыҕа акэхаргы калап.

Аубыххэа иызларымаҕэхэу захьымдыруа аҕсыуа жэлақэаи, аҕсыуаа иызларымаҕэхэу захьымдыруа аубых жэлақэа араа хрыламцэажэеит. Хазлацэажэаз ажэлақэа рыдагы ацфак еицрымаҕэхэу ажэлақэа ыказар калап.

Араанза хазлацэажэаз ажэла хьызқэа араа еиҕаххэаз рнардырқэа иашауп, аха рыҕьаукыгы уырт рнардырқэа мхэцқэа даеакала хьызхазаргы калап. Аха, иыззагы рнардырқэа машэырла иакэшэаны иыузыҕхьазаом.

АУЫБЛАА ДЫЗАКӨУ

ҒХЬАЗА, АҒСЫШЭАҒЫ Ауыбла (Анцэарцаоы-Аҕаимбар-Апрофет) хэа акэын иышца-шцаоз анцэарцаоы иаргы иыхьзыхеит, ашьҕахьзагы миҕикь хьабза-чаҕаоы нцэаны (хьабза шьақдэыргылаоы нцэаны) дырыҕхьазаны иыхьызхеит.

Ауы б ла (Ауы збао, ла зхау зла ахара абао) хэа иычаҕау аҕсышэаауп. Ауыбла ауыблаа ухэаргы иыунардыруа (ауы збао алаа-хара збао Аҕсха) хэауп. Аха, ашьаҕа цэекье ауыбла ауы-б-ла ауп. Иышьтражэлагы ауыблаа заххэао рауп.

Ауыбла арыи иыхьзы анардыр аицш, нардыр змау ахьызқэа, ма аҕшақэа анцэарцаоыцэа (ахацатэхэқэа рычаҕаоы-рырцаоы-Аҕаимбарқэа-апрофетқэа) рыхьзцара агэыбжьаньтэеи мрагылара атэылақэа реы ҕыҕкгы иаҕыз акуп. Анцэарцаоы Идрис Хэбер бызшэала (Иахэдишэала) Ахнуд (А хара збауа, хара баоы) хэа иышьтан, Алаҕшэеи фарсшэеилагы акрырцаоы хэа иышьтан.²

Хатэы бызшэак хатэы моасшьи зманы даеа жэларак иыреицшым ажэлар ныкэибагашья хьабзак рзышьақэзыргылаша дрымазар камлаоны шэаҕыҕаҕтэы закэануп. Уыс иыкау жэларык уыс еидычаҕалаоы бзиақ дырзымаацкэа

калаом. Анцэахья ыымтақәаггы иыхархәао уыи ауп. Акәырканггы, рхатәы бызшәала нцәарцаоык дыззымаац жәлара ыкамкәа, жәларак дара рхатәы бызшәала акәымкәа тәым бызшәала нцәарцаоы знымзар зны дырзымаацкәа, бызшәа пхьаза азәы ма зәырәы нцәарцаоы дырзаахьяны анаа-ара иқәрығәғәаны иахәа-оит. Уыи уыс ахәамтақәа акы-оба араа иеиҥаххәап:

ИУНУС: ахаражәа а-47-нтәыи ахьяжәа: «Жәлара пхьаза нцәарцаоы дрымауп».

ИБРАХИМ ахаражәа а-4-нтәыи ахьяжәағы: «Анцәарцаоцәа азәымзар азәы иыбызшәам збызшәау жәларык дырзыхмышьтыцт, ихәа ееила иеилыркаарацы дыззыхашьтыз рыбызшәала ицәажәао дырзыхашьтыит».

РАД ахаражәа а-37-нтәыи ахьяжәа: «Уақхьатәикәа дара рхатәы бызшәала анцәахья шәкы шрақтаз аиқш уаргыы уа иубызшәау Арақшәа ала Акәркан уахтеит.»

ХАЦЬЕР ахаражәа а-10-нтәыи ахьяжәа: «Уақхьатәыи ажәларқәаггы ауааггы анцәарцаоцәа рзыхашьтит.»

Абарт ахьяжәақәа иынареиқшыу ахьяжәа рацәа бызшәас иыкау зеггы анцәарцаоыцәа раухьяны еиҥархәаоит. Уырҥ зеггы араа иеиҥахамхар ауыкамлахыуа.

Шьта, абарс анцәахья ыымтақәаггы шәапыҥақтәы закәанггы жәларас иыкау зеггы дара рхатәы бызшәақәа рыла анцәарцаоыцәа шраухьяу аақшыуеит. Уыс накәха, ақсышәалаггы азәы ма зәырәы нцәарцаоы ақсыуаа дырмауцкәа шыкам хақатәыуп. Ақсышәағы анцәарцаоы хәа иыкау ажәа Ауыбла иахьатәыи рыхәашьала миҥтәыхазаргыы уаоы ныхәахьяк Ауыбла хәа иышыилацәажәао ала, ақсыуаа иырзаахьяу анцәарцаоы азәы иакәзар уыи зызбахә ххәаз иауп. Азә иыда нцәарцаоы ақсыуаа дыраухьазар уырҥ анцәарцаоцәа реиҥаза шьта гәғәа зтынхаз Ауыбла иауп, иыпшахьзы Ауыбла иыцақхьаза хаҥа хьзыны иара иыхылеит. Ауыбла данцәахьяуаоын:

Ақсыуа жәларқәа пшыы еиҥаеиҥараны (4 класкны) иыкауп. Рыпротокөл ағы (ртыпылхра) ағы даусы иыраҥәау атыпқәа дара рыжәлаи рықәраи рыла иеилкауп. Пшы-класск ыкауп заххәаз арт:

I-нтәыи еиҥаеиҥахра уаа: Ахьи, Лааи, Пысхааи, Кумандыи, уыс еиҥабыи, Тауадыи;

II-нтәыи еиҥаиҥара уаа: Ауысбаоцәа (Аамыста пхьяоы), крҥтиоы;

III-нтәыи еиҥаиҥара уаа: Анхаоцәа, акыруоыцәа, алацалыхцәа, анапныхцәа;

IV-нтәыи еиҥаиҥара уаа: ихацара : Абаандаоқәа, атәыуаа, ахтыуаа

Азәы дарбанзаалак, арт аиҥаиҥара жәларқәа дызеиуазаалаак деиуазааит, иыныиыс ааиысуеи, салам иызтазыи патула дыоархамгылар калаом, уыс патуқәара казымтаз ауаоы маҥьананы дырыпхьазаон; дылакәуан. Уыи амш ала тәыи ахьи еилымхыкәа, азәы дыкәнымшьакәа зеггы рзыхацгылара Ақсыуа хьябза ағы анцәа ирықәиҥаз уалны ирапхьазаон; иызхацымгылаз ауаоы уыи дахьихамгылацәакьаз ауаа иышырбао иааигәйдцаны дызшьыуазгыы калаон. Уырҥ хазхааныу ашьрақәаггы калахьеит. Аха, Ауыбла азәы ихацгылара иықәзам, дихацгыларгыы калаоит, дыихамцгыларгыы гәыбҥан иымам. Ауаа зеггы реиҥа пату зықәцаны иыуырдыууа изы «Ауыбла дыиҥаушәа пха иықәуцеит» рхәаоит. Ауыбла иыхылцшьтра Ақсыуа жәла «Ауыблаа» рыхьзыуп. Изышьтрау Ауыбла иыхатырала (иыпхала) рыцкәынцәа ианыилаак инаркыны кыраамта адгьыл иахьдырсуам, пьтк нырхыцлаак ныхәаоык иныхәарыла иыдеизаланы, дныхәа-ныпхья адгьыл дықәдыргылаоит. Аныхәаоы иыныхәара анцәамта «Адгьыл алапха уоуааит, дад» хәаны иыныхәа далгоит.

Дарбанзаалак ақсыуак аизара ҥытәи иытыпных, хыхь иышаххәаз аиқш, дызлапхьазау асоциал хыпхьыи иықәреи рыла еилкауп (Аимпәратор пхьентәыи ахыпхь дрылауп). Аха Ауыбла иыхылцшьтрау ауыблаа арт асациал хыпхькәа

акымзар акы иалапхьазамкәа, рымала зацәык хазы гәыпраны иыкауп, асоциал хыпхькәа зеггы иыреиханы, уырт зеггы иырхыу аимператор иеицкыысгы Ауыблаа еихабыны иыпхьазаны иырныхәаоит. Ацсыуаа рхысдырра (рҕаарых) Лааны ма Пысханы (Кралны ма Имратарны) иыпхьазаны 1316 шықәса ахра ныкәзгаоз АЧБАқәагы уырт рышьтахь иахылаз Чачбақәагы, уырт ирыпхьанәгылау Иналаагы Ацсыуа жәлар рыпротокол ағы ртып Ауыблаа иыцыхәахь ауп. Аимператоргы еихабны ианыпхьезаха Аублаа, Ауыбла жәланы (ҕеигамбер жәланы) иышыпхьазау аацшыуеит. Уыс шакәу узырдыруа иыцагы адыргақәа ыкауп.

Ауыбла иахьа дызлаҳдыруа ацсыуа ажәеи хьабзеи ракәзаргы, ацабыргы пшааоыцәа уыи уыс анцәарцаоы дзык шиакәцәақыз аадырпшыраны цсыхәа амауп. Ауыбла ма Кафкасиа, ма Асиа хәыцы, ма Мезоҕотамиа, мамзаргы Гәыбжьаньтәыи мрагылара тәылақәа рғы иынины иышәыз азәы иауп. Уыи уанацшылаак иырцамтақәа ацсыуаа рымала рғы иынымхакәа, рыкәша-мыкәшатәыи ажәларқәагы иышрыланагалаз, ма уырт ажәларқәа ркынтә Ацсыуаа иышрыланагалаз гәара унатаратәы иыкауп. Ацсыуаа Ауыблаа даеа жәларак дырғырцаазар иыхьзыгы иырцамтагы ацсышәартәыит акәхаоит. Аха, хыхь иышақхәаз аицш, Акәыркәан хацамтагы жәларас иыкау зеггы реицш Ацсыуа жәларгы дара рыбызшәала (Ацсышәала) нцәарцаоык (Ауыблак-ҕеигамбарк) дырзымаакәа шыкам хацатәны ихақәуп. Шәапыцәацытәыи закәанлагы (жәларапхьезе Ауыблак дышраухьау) хацатәхаоит. Уыс ала ацсыуаа шы Ауыбладам аацшыуеит. Уырт иырауыз Ауыбла азәы иакәзар, уыи Ацсыуа жәлар рхы рыгәы ианәоалоу араа зызбахә ххәаз Ауыбла иакәымкәа зыкалаом. Арыи, гәыбжьантәыи мрагылара иычацахаз асивилизация (ауаоышәа) зтыпу ажәларқәа рғы шытақәак иытнымхакәа ыкам. Уырт ашьтақәа хәацхапшаауа халагар жәйтәзатәыи Ауыблацәа Ибраҳим (Абрахам)ыи Идрисыи рғы, жәйтәтәыи Мысыртәыла иамаз Хәрмес ҕотыи, уырт раамышьтахьгы ауаоышәа (асивилизация) пхьезе гәбжьантә мргыларантәыи иазгаз жәйтә Иунантәылантәыи Ацсиллоыи рғы хананагаоит. Ауыбла убарт рыуазәы иакәны хнарбаоит. Арыи амш ала иаххамыштыша даеакы абрыи ауп: Ацабыргы акыуп, иырацәам, хәцатәхәыи хацатәхәачацаоы (Ауыблаи) ицабырыгу зеггы иахдырцаогы еицәыхазымкәа иеиуакыуп, иарак ауп. Уыс анакәха, зырцамтақәа иаракыу арцаоцәагы иара азәык иакәу цыыхамшьароуп.

АУЫБЛАТӘИ ХӘРМЕС ҘОҘЫИ: Ацсыуаа рцахьакәеи рхацатәхәкәеи реилачацара хьабза зчацаны иыдзырцаз, иырылазырцәаз Ауыбла шыиакәу араанзатәыи ххәамтақәа рылагы иаацшыуеит. Арт ахацатәхәкәа еихаразак Ацсышәагы ианыпшыуеит.

Ацсышәа иалау ажәа ЦА иахнардыруа пышьба ыкауп: Актәыи (Аца ацабыргы), аобантәыи анардыр иыцау (аца ацахье иытатәыу), ахцатәыи анардыргы Аца (ацауылан иыцацәахыу), апышьбантәыи анардыргы ца (кацара, нцара... рзаарыгза) ажәақәа иыхархәао (акацара, иыкам акы иахыкам акацара) ауп.

Зыхьыз еизакыу пхьезе иеиуакны иышыпхьезез хацатәыуп. Уыи амш ала, Ацсыуа жәлар рхацамта ахьабза Аца (Ацабыргы хуаца цәахыуп иыцатәыу аца ацабыргы уыи ауп, аца крызцаз иауп казцао) қәа иыҕаҕаза ианыпшыуеит. Кафкас жәларқәа аоыра назлау асивилизация элементқәа рғызцааз жәйтә Мысраагы рхацамта Иыхәыцацәахыу ацабыргықәа (аца хәацацәахықәа харцаон, ацабырг хәацацәахықәа рырцаоы дьугы дара пхьетәыи рхацатәхә рцаодыу Хәрмес Ҙот иакәын. Жәйтәтәыи афилософис шәкықәа дыула иылацәажәаоит. Амсылман оымтақәа Ауыбла Идрис хәа иылацәажәаоит.

Хәрмес Ҙот Ауыбла иеицш иыхьзы иагыуаоы хьзын, иагыихацатәхә хьзын, иагынцәахьзын: Мысыртәылан пхьетәыи зеггы иыреихау ацар рғыхаоыгы,

иыдиырцаз аца хэцацэахықәагы, Маркыр-Меркур аиацэагы зсемболыз анцэа дыу иыхъзыгы иара уыи Хермес Тот акэын. Арыи ахацамта Мысыраа ма Мра-ташэарантэи Асиаа иырфызцааз Иунантэылаа рфы афилософия пхье рцаоыс иаманы иыхарцаоз Хермес аиҭа Ацсыуа Ауыбла иыхаҭаҭсаҭа дагыыхъабза чаҭаоны, дагы цатэхэи рцаоыны дагы цыханы харцаон, уыи амш ала арыи «Адыу иыдыуу иеиҭадыуу» хэа Трисмагист иыхырцеит.³ Мысыраа рхацатэхэқәа иышырхэао ала арыи анцэақәа ауааҭсыра цысхара нарзырхэоз аамҭазы дык-ан. Ауыи Иыҭа Хэацэахэа» ирыххэааны Мысыраа иырыоухъаз ашэкықәа 42 еидыбҭыра (тома) ыкан. Иунанаа арт а-Иунаншэахъ ианыиаргаоз кыр иыреи-цакны ирымхаиагеит. Циҭагорасыи (Аца хэцацэахэқәа рцара иаххэааны) Платоньи иыроқәазрфы арт Мысыраа иыроыз кыр рхы иадырхэеит. Хермес абарс иыхэон: рхэаоит: «Хэхэыцымҭақәа акымзар акы анцэа иышьагашъа рызхарды-руам, бызшэак мзар бызшэак анцэа дазеиҭахэаом иыукыртэи уахысыртэи иыбакарам; лагы иамбао акы ма азэи хара хдыргақәа рыла иахзеилкаауам. Цыхэаҭцэара змам акы аамҭа шэага иазшэаом; уыс накэха, Анцэа иышьагашъа уаоыҭсы ихы иыҭазаом.⁴ Ари ахацахъа аҭсышэа иехье иышы аныҭшыуа аиҭш, Ауыблагы еидыичаҭалаз ма.иыдиызцаз ахацара иахаҭаҭсаҭауп. Жэйтэтэи Мысыртэылан (Египҭиа) ахадара уаа иыхарцаоз анцэахацара (теология)-гы Иыҭэахыу аҭабыргқәа гыи жэйтэтэи аамҭа аахыс анцэа дшыкау, дышазэиу гэакъала иыхарцаоз масҭеро иыоыуеит.⁵

Проф. Иусуф Зыиа Еозер «Мысыр Тарихи» хэа иыиоыз Египҭиа Ахысдырра шэки аҭы Хермес Тот, Тот хэа дыиылацэажэаны, жэйтэтэи Иунан жэлара арыи Хермес диеиҭшныршьалеит, маза дыроы дыуныгы, Анцэа хшыо иҭаоныгы, Анцэа иыотэқәа рыоы иакэныгы харцоны иыоыуеит. Хьетатэи Мезо-потомиаигы Хуҭесиаи Аҭсуатэи Еаи анцэақәа хшыо дзырцаоз ракэны рыхъзы ыкамзыи? Арт ахацарақәа Ауыблаи Аҭсыуа (Аҭсыуаа) иышрыҭшылау, иызларыҭшылау «Абхаз Митоложыи анач мы?» (Аҭсыуа митология аума егырт амитологияқәа зхылцыз зыхъзу хашэки аҭы иынарау-неиҭых ианыуп.

Амсылманцэагы араатэи Хермеси анцэарцаоы Идриси аоыҭагы иаразэык иакэны харцаоит: «Mevzuatu-l-ulum» (Мевзуатул Улум) атэи адаҭа, 338 тэи адакъа иышаныу ала Анцэарцаоы Идрис афилософия ҭауариақәа (теорияқәа) зегыи нагзаны иыдырны иызмаз дазэын. Анцэа уыи афилософия, ажэанцара, амшдыргақәа рдырра, рынэрацара, бызшэацара рзаарыгза ацарақәа акы рыгмкэа ииырдырын дауыблатэын (данцэарцаоыитыит, дыҭиамбарыитэиит, дыпрофитэиит); иаргыи арт ацарақәа ауааҭсыра иыдиырцеит. Уыи жэйтэтэи Мысыраа (Египҭиаа) Хермесқәа р-Хермес-Хермес еиҭа Хермес хэа дынеиҭархэаон. Иыхъзыцэакъа Хенох акэын.⁶

Иааркыаҭы: «Амсылман хацараҭы царадыу змау Ауыбла Идрис ихаҭаҭсаҭа иакэын жэйтэтэи Мсыртэи ацарауаоы дыу, анцэарцаоы ашьҭахыи ианцэартэыз Хенохгы, Аҭсыуаа р-Ауыблагы дыцарауаоы дыуны, д-Ауыбланы, ашьҭахыгы данцэаханы уыи иыхаҭаҭсаҭа иауп, еицэыхазымкэа иеиуакны иаразэык иакэзаргыи калап» ххэаоит. Уыи мау Аҭсыуаа Ауыбла (Ауы збао ла зхау, ахара збао) хэа Ауы-б-ла шыихырцаз аиҭшцэкые Хебер жэларгыи анцэарцаоы Идрис (хара збао) хэа Ахнуд шихырцазгыи уырт аиҭшыыншьалагақәа иынарыдхэыцлар Аҭсыуа Ауыблаи анцэарцаоы Идриси аоыҭагы иаразэык иакэны хэудырцар каларатэи иыкауп. Аоыҭагы хазы-хазызаргыи хҭазаареи гэҭазаареи рыла иеиуакымкэа иыкам, азэи агыи диймоалауп.

Аҭсыуа Ауыблаи анцэарцаоы Ибрахим (Абрахам) злеиҭшылақәаугыи иыуымхэар камлаоны акара иыҭҭэауп. Арыи ахэатэыгы, Ибрахим иыхаҭара иадхэалауп азы, уыи ханалацэажэао иынеиҭыхны иаххэараны хэкауп.

УБЫХ ЖЭЛАРИ АУЫБЛАИ

Ауыблаи Ауыблааи еилахмырдашьяаит. Ауыбла, аңсуаа хьабза чаңааы иакәын, аамтала дымит уауыхеит. Ауыблаа хазыуп аңсыуа жәлауп, иырыхьзыу Ауыблаа ажәагы (Ауыбла иыжәлау, Ауыбла ихылтцшьтра) хәауп. Ауыбла иыхылтцыз жәланы иырыңхьезао ныхәахьа жәлауп. Ауыблааи убых жәлареи ртаарыхкәа злеидыслаугьы ыкауп, хыхь халаңәажәеит, араагы уыи иахыхамхәаңцъаукуы хәатәыуп.

Жәйтәтәыи Иунан жәларкәа ирыуаз Аха жәлар Абазиа иызхытцны нхартақәа кны ишыказ, аамтала абасгокеркеткәа иынрылазытын, уажәы Убых заххәақәао уырт ракәхеит, иызлазытыз абасгокеркеткәа (Аңсыуаи захәуааи) рылеишәеи рыхьабзеи иалахәын, радгьыл дара зыднахәалаз аңсыуа жәлара цолитикалагьы иырыдгыланы еишьара рзырхан, рыцәгьараагы рыбзиараагы рьеалархәны бзазарала рыеруартәын шықәса зкыи иынареиханы иеицыжәларакны иынымоаст. Уыс ала абасгокеркеткәа чыдала аңсыуа жәлара иырыланхаз арт аубыхкәа урт рылеишәеи рыхьабзеи иалахәмхакәа калаозма. Уыс ала Аңсыуа Ауыбла Аңсыуаа реиңш Аубыхкәаагы дыртәыхеит; иыичаңаз ахьабзаагы акы агмыжкәа Аубыхкәаагы иырыхьабзахеит. Аха, арыи ахьабзачаңааы Ауыбла иыхьзыгы, иыхтысқәаагы, иыжәлагьы, иыххәаатәкәаагы мазеила Аңсыуаа рхы иышалачаңау ргәы иышыануаалау, рыбзазара дышаныңшыуа ҕәәза иаашыуеит, аха убых жәлара уыс Ауыбла хәа азәы гы рхы дтам, ргәы дтам, дрыздырам.

Хыхь иышыххәаз аиңшы, убых жәлар арыи рыхьзы еилкаа хьзыны ианырхәао Аубых хәа иырхәаоит. Аубых знызынлагьы (Убых жәлар) хәа зегьы неиларкыны иыунардыруеит. «Убыхкы дысбеит» ухәар иеилкаам, убыхк дыуабаны ухәаоит, «Аубых дысбеит» ухәар иеилкаау убыхк дшыубаз ухәаоит, «Аубых срыуауп, Аубых срылалт, Аубых хакәлеит» ухәар, уызмау, уызлагаз, ихакәлаз убых жәлар неилакны иыухәеит. Уыс ала, Аңсышәәҕы убыхгы Аубыхгы ауаа иырҕакыуп.

Ауыбла, ахьабзачаңааы азә иыхьзы акәны иманы ухәао әеиҕананакыуам, аңхьатәыи акыңхь А кыңхьдыуны иыотәхаоит; (Хьаозчаңааы, цамбар, анцәарцааы, профет) хәа уанахәарцы ианыухәао хата хьзымкәа жәла хьызхаоит азы, аңәажәара иаңыу ажәа иара акәымзар ахантәыи акыңхь акыңхьхәыңны иыуоыр акәхаоит (ауыбла хәа), арыи ажәаң еилкаа хьзыны ианыухәао аңхьа аилкаа ажәа (артикл дефини) А ааңылоит (а-Ауыбла) хәа, арыи аңхьа иыгылау арт ааы акы ркынтә аңхьатәыи нкажьны аңмыхәра аңострофк ааганы, иаанхаз а-гы иыртрысны иыхәатәыуп. Аңсышәәҕы а-ауыбла аңәажәара ианаалаухәао бжеихан аубыл хәа иааркьәҕныгы иырхәаоит, уыскан Убых аилкаа Аубых иеиңшыхаоит, (аубыл аубых иаиңшыуп). Арыи аиңшыра цъаукуы ажәаоит, иеихылтц цьыршьаоит, Аңсышәә разакәкьаны иыззымдыруа. Ар ао-ажәак еихылтц цьыднаршьаоит, уысканымзар арт ао-ажәак шьтраала иызлеидхәалау акымзар акы ыкам. Аубыл Аңсышәауп Ауыбла хәауп, анцәарцааы иызхәауп; аубых (убых аилкаа) ауп, ашьаҕа убых ауп, захәшәауп, убаа (Обе адгьыл иаиыуау ауаа) хәауп.

Араантәыи ахәахәа хәыңкәа рыриашара хьаҕахымхао цъара-цъара ыкауп, аха ахысдырра зразауа аиаша шиаша цәакьау ала иааимырқшыр иыгәы иауам, жәларак ахысхәара архәахәараагы иыҕаххаом, зуанашәа аахәатәыу жәлакгы ма уаоыкгы иыхаҕара еиҕанакны дызыдхәалаом шьтрак иадхәалара гы иҕаххом. Иыиҕахыу аиаша аиҕахәара заңәык ауп.

Аңсыуа жәлар рыгәы иануаалау рыхьабзачаңааы Ауыбла иынцшыртә Аиса иаңхьатәыи III нтәыи азықна шықәса рыгәҕыланза уагаоит, иаҕа ижәйтәзаргы калап. Уыи аамтазы иахьа аиңш Аңсыуеи Захәуеи еилыхымызт. Уыи амша-

ла, Ауыблагы, уыи иыхылцыз Ауыблаагы Ацсыуаи Захәуеи иырзеицшны еицыртәыуп. Аха, Ацсыуаа рнықәа жәла Ауыблаа реихылцтра убых жәлара қәа жәларак қалаанзатәыи зықна шықәса цхәа иыкалеит, арыи ҕағәза иызырбао рацәауп.

Ацсыуеи Захәуеи ирыуау Ацсыуа жәлак Ашәыуа қәа рыхъзы иахъанза иымырзыкәа изыхъзыу нхыц Кафкасытәыи Урысшәала Ацсыуаа ирыуау қәа Абазин зырқәао рауп. Ауыбла ихылцшьтрау Ауыблаагы ажәйтә арт Ашәуақәа иышруз рытақмадацәа иырқәао алагы иызхылцыз Ауыбла иыичақаз Ацсыуа хъабзагы (Хъыабза Хъы Абаза хъ-Абза) қәа Ацсыуаа иырыдқәалау алагы иаацшыуеит, Ашәуақәа иахъа рыоымтақәа рәы рыжәлар хъзы қәа иырыюуа Абазе ауп.

Арыигы риашатәыуп: Ауыблаа иызлыцны зызбахә рқәао АШәыуақәа иахъатәыи Нхыц Кафкастәы Ацсыуа Ашәыуақәа рауп: Уысканымзар цхъазатәыу рабдыу Ауыбла иыхааны Ашәыуа қәа зыхъзы ыказ ажәлар Кафкас ахәқәеи Басра амшын зыи Цаластин алада қәааи рыбжъара иаабжъанакыз атәыла дыуқәа иырхацәаны бжеиқан ахадара дара ирыманы иыказ жәлара дыуын, Ацсыуеи Захәуеигы агьырт Кафкас жәларқәагы уыртгы еижәлараны еимадан. Аха Ауыбла иыхқәатәықәа қәа Ацсыуаа ргәы ианоааланы рыбзазара ианыцшуа агьырт еиҕақәатәқәа Кафкас жәларқәа амалахазгы рышьта зацәык нымхакәа иырхаштуп. Уыс ала, Ауыбла иыцкарны иахъа иаанхао иыҕағәза Ашәыуа (Ацсыуа) жәлар зацәык рауп.

Акыыцхъ иазирхиет
Аслан Агәажәба

¹Арыи ашәа шықәса 75 рақара ацхәа Кәаза Къаамил иаштағы аизарағы ауарада арт ажәақәа рыла Баҕыр Рашьыд иықәаон, егьырт иыдыргызуан.

²Ақмеҕ Цъемил Акыынцъы.

³Проф. Меҳмеҕ Али, Аини, «Тасаввур Тарихи.

⁴Б.Омер Буиука, Абхаз митоложыси Анач мы?

⁵Проф. Меҳмеҕ Али Аини. Тасаввур Тарихи.

⁶Проф. Меҳмеҕ Али Аини. Тасаввур Тарихи.